

Ministerstvo vnitra, Londýn

Zpráva o zpracovaném fondu

Ivan Šťovíček

Po ustanovení prozatímní československé vlády v Londýně v červenci 1940 se postupně začal budovat i úřad Ministerstva vnitra. Nejprve se utvářely jednotlivé referáty, které se přeměnily na odbory. Náplň činnosti v počátečním období je známa jen u referátu státně – bezpečnostního.

Podle návrhu z 21. října 1940 měl referát vést úplnou evidenci všech československých občanů žijících ve Velké Británii. Za tímto účelem měla být zřízena evidenční skupina, která by za spolupráce s britským Home Office (britské ministerstvo vnitra) vybudovala ústřední kartotéku. Dále referát dostal za úkol organizovat politické zpravodajství. Všechny registrované občany měl prověřit z hlediska státní spolehlivosti, politické příslušnosti, působení ve Velké Británii a měl provést revizi jejich aktivit ve Francii. Předpokládalo se, že získaný materiál bude sloužit jak pro práci úřadů v emigraci, tak pro úřady po návratu do vlasti. Za pomoci důvěrníků měl referát sledovat politickou a spolkovou činnost všech Čechoslováků ve Velké Británii. Referát měl pečovat o osobní bezpečnost prezidenta republiky. Dalším úkolem bylo provádět užší obrannou zpravodajskou činnost v rámci civilních státních úřadů. Referát do své působnosti převzal agendu internovaných osob a agendu pasovou. Zároveň byl pověřen sledováním vnitropolitické situace ve vlasti a přípravou pro organizaci státního bezpečnostního aparátu ve vlasti po skončení války.

Svou činnost měl referát provádět v co nejužší součinnosti se zpravodajskou ústřednou Ministerstva národní obrany.¹

O organizaci Ministerstva vnitra a působnosti jeho jednotlivých organizačních složek (zřejmě referátů) v počátečním období nemáme sice žádné pramenné informace, lze však předpokládat, že vnitřní organizace úřadu se postupně vyvíjela do struktury, jakou známe z počátku roku 1942.

¹ Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo vnitra, Londýn (dále MV-L), sign. 2-59-5, kart. 239.

O organizaci ministerstva a náplni jeho činnosti informoval dne 20. května 1942 ministr Juraj Slávik Státní radu.² Již před tím, dne 3. února 1942 oznámil ministerské radě, že k 1. únoru na ministerstvu vznikl z původního referátu státně bezpečnostního IV. odbor politický a státně bezpečnostní.³

Ministerstvo tvořily v té době čtyři odbory:

- I. odbor – prezidium
- II. odbor – administrativně právní
- III. odbor – školský
- IV. odbor – politický a státně bezpečnostní

I. odbor, jehož součástí byl i kabinet ministra, plnil úkoly ministerstva, které nespádaly do kompetence jiných odborů, dále vyřizoval všechny organizační, personální, rozpočtové, hospodářské záležitosti. Vedl správu inventárního majetku úřadu a správu budovy a místností.

Úkoly kabinetu ministra byly v mnohých ohledech daleko širší. Vyplyvaly z funkce ministra. To znamená, že kabinet zajišťoval styk s britskými úřady, byl zapojen do práce propagační, reprezentační a kulturní, diplomatické a společenské.

II. odbor – administrativně právní zahájil svou činnost ihned po vzniku ministerstva⁴. Do jeho kompetence patřilo vydávání stanoviska ke všem návrhům zákonných norem připravovaných jinými ministerstvy, příprava a redakce vlastních návrhů, vydávání organizačních pokynů ve věcech pasových, posuzování otázky státního občanství, udělování státního občanství, vedení agendy manželského práva, agendy občanských dokladů, agendy matriční, jako vyřizování žádostí o změnu jména, registrování změny náboženského vyznání, dále vedení spolkové agendy, sledování britských předpisů týkajících se cizinců ve Velké Británii, sledování

² NA, MV-L, sign. 2-2-1, kart. 84; NA, Archiv H. Ripky (AHR), sign. 1-6-26, kart. 115.

³ NA, MV-L, sign. 2-6-9, kart. 103; též 2-59-5, kart. 239; též sign. 2-59-1, kart. 238.

⁴ Viz projev J. Slávika ve Státní radě 20. 5. 1942, NA, MV-L, sign. 2-2-1, s. 6, kart. 1.

zákonodárné činnosti jiných spojeneckých vlád na území Velké Británie a ve spolupráci s vojenskou správou řešení některých vojenských věcí, které si vyžadovaly součinnosti se správou civilní. Povinností odboru bylo i poskytování právního poradenství československým občanům a zastupování ministerstva při jednání Právní rady.

Zvláštní postavení v resortu Ministerstva vnitra měl III. odbor – školský. Z rozhodnutí ministra J. Slávika odbor nepodléhal prezidiu, ale přímo jemu. Toto zvláštní postavení vyplývalo ze skutečnosti, že v londýnské vládě nebylo zřízeno samostatné ministerstvo školství a řízením jeho agendy byl osobně pověřen J. Slávik. Odbor měl široké kompetence v oblasti základního, středního i vysokého školství a v oblasti kultury a osvěty. Ze zvláštního postavení III. odboru a z jeho odlišné náplně činnosti vyplývala i vnitřní organizace. Celý odbor se dělil na prezidium a dalších pět oddělení.

IV. odbor politický a státně-bezpečnostní vznikl reorganizací a rozšířením působnosti a kompetencí z původního státně bezpečnostního referátu. Odbor se skládal ze dvou referátů, studijního a státně bezpečnostního. Studijní referát shromažďoval a zpracovával materiál vnitropolitické povahy a materiál o československém odboji v Anglii, USA a jiných státech, shromažďoval zprávy o současných vnitropolitických událostech ve vlasti, prováděl přípravné práce pro návrat do vlasti, sledoval a zpracovával zprávy o politické činnosti rakouské, maďarské a německé emigrace, pokud měly vztah k československým zájmům, spolupracoval s příslušnými anglickými a spojeneckými centrálními státně bezpečnostními úřady, shromažďoval materiál a poznatky o organizaci státně – bezpečnostního zřízení a o opatřeních v Anglii pro využití ve vlasti, spolupracoval s československými zastupitelskými úřady v otázkách vnitřní politiky a ve věcech státně bezpečnostních a udržoval spojení s domovem. Státně - bezpečnostní referát prováděl osobní ochranu prezidenta a členů vlády, vedl evidenci československých občanů ve Velké Británii a v jiných státech, vypracovával posudky o československých občanech, vedl evidenci jejich trestních a protistátních činů, vedl evidenci československých občanů v internačních táborech ve Velké Británii a ve spojeneckých státech, spolupracoval s vojenskými úřady při perlustraci československých příslušníků přicházejících do Velké Británie, vedl pasové záležitosti, vydával pátrací a státně bezpečnostní oběžníky a vyhlášky, vedl evidenci zrádců a agentů ve službách říšsko-německého výzvědného zpravodajství a gestapa ve vlasti a v cizině, spolupracoval s Mezinárodním tribunálem pro stíhání zločinů spáchaných Němci na okupovaném území, prováděl výslechy československých občanů podezřelých z trestních činů a podílel

se při pátrání a na výseších československých státních příslušníků zatčených britskými státně - bezpečnostními úřady.⁵

Nárůst práce, která souvisela s očekáváním brzkého konce války a s blížícím se návratem do vlasti a s tím související přípravou na převzetí státní moci na osvobozeném území Československa, vedl na počátku roku 1943 k přípravě reorganizace samotného úřadu ministerstva. Výnosem ministra J. Slávika č. 7019/1/43 vstoupila nová organizace v platnost ke dni 5. června 1943.

Podle tohoto výnosu se ministerstvo skládalo z následujících složek:

1. Prezidium
2. Odbor právně administrativní
3. Odbor pro organizaci státní správy
4. Odbor pro politické zpravodajství
5. Referát pro Podkarpatskou Rus
6. Školský a osvětový odbor⁶

V dalším nedatovaném dokumentu se ještě uvádí:

7. Studijní oddělení pro věci školské a osvětové.⁷

Nový 3. odbor vznikl v rámci reorganizace osamostatněním oddělení pro administrativní rekonstrukci a studium úkolů československé státní správy a samosprávy v osvobozené vlasti, které bylo až dosud součástí administrativně-právního odboru. Původní III. odbor – školský se v rámci reorganizace stal 6. odborem.

Kompetence a náplň činnosti⁸ u dosud existujících odborů zůstaly většinou nezměněny, ale byly precizovány. U nových složek byl rozsah činnosti nově definován. Referát pro Podkarpatskou Rus se měl v celé šíři problé-

⁵ NA, MV-L, sign. 2-6-9, kart. 103. Viz též projev J. Slávika ve Státní radě 20. 5. 1942, NA, MV-L, sign. 2-2-1, s. 13–15, kart. 1.

⁶ NA, MV-L, sign. 2-6-28, kart. 103.

⁷ Tamtéž.

⁸ Kompetence a náplň činnosti jednotlivých odborů stanovil výnos ministra č. 7019/1/43.

mů zabývat touto částí republiky. Nové studijní oddělení mělo připravovat reorganizaci řízení školství, kultury, osvěty a vědy.

Po ustanovení nové československé vlády v Košicích ukončilo Ministerstvo vnitra v Londýně, tak jako všechny orgány československého státního zřízení v zahraničí, svou činnost a začalo provádět likvidaci úřadu. V rámci likvidace se uzavíraly jednotlivé agendy a spisy se po skončení války v r. 1945 a zřejmě i v r. 1946 stěhovaly do Prahy. O stěhování spisové agendy se bohužel nezachovaly žádné doklady, které by podaly přehled o tom, kdy, co, jak a kam bylo přesunuto. Nelze také zjistit, zda byla ve spisech provedena ještě v Londýně skartace, zda došlo k nějakým ztrátám při stěhování apod. V Praze byly písemnosti uloženy v prostorách Ministerstva vnitra a patrně je spravoval 2. odbor politického zpravodajství.

Počátkem padesátých let přešel soubor dokumentů do správy Archivního a studijního ústavu Ministerstva vnitra, kde byl archivně zpracován a zaevidován pod č. 2. Archivní fond měl sloužit především pro potřeby operativy Státní bezpečnosti a měl za úkol převzaté archiválie vytěžit. Tomu odpovídal i způsob zpracování převzatých písemností. Archivní materiál se nepořádal ve smyslu archivní teorie. Nebyla dodržována ani základní pravidla provenienčního principu. Písemnosti byly rozděleny do 93, respektive 94 základních věcných skupin. Každá skupina pak byla rozdělena na podskupiny. Tyto skupiny a podskupiny společně s číslem fondu utvořily základní signaturu. Některé podskupiny pak byly ještě někdy členěny na složky. Ve složkách byly archiválie průběžně foliovány a zpravidla sešity sešívačkou drátěnými sponami. Fond byl uložen následně v 363 kartonech. Jako zpracovatel fondu se uvádí Miloslav Tumpach, který ke dni 15. února 1952 předložil inventární soupis.

Do 3. oddělení Státního ústředního archivu v Praze byl fond předán dne 3. listopadu 1988 společně s ostatními fondy, které vznikly činností čs. exilových ministerstev. K orientaci po fondu sloužil nedokonalý původní inventární soupis z roku 1952, případně kartotéka osob k fondům bývalého Studijního ústavu uložená dnes v Archivu Ministerstva vnitra ČR. Badatelsky byl fond až do listopadu 1989 v podstatě nepřístupný, a proto také nebylo překvapením, že po otevření archivů projevila badatelská veřejnost o fond velký zájem. Dokumenty uložené ve fondu jsou citovány v řadě studií, monografií a edic.

K archivnímu zpracování se ve Státním ústředním archivu (dnes Národním archivu) přikročilo v r. 2001. Písemnosti fondu nebyly nově fyzicky uspořádány a nebyl rekonstruován původní stav, který by odpovídal vnitřní struktuře a organizaci ministerstva. Důvodů pro toto rozhodnutí bylo ně-

kolik. Především uspořádání fondu, jak je provedli pracovníci Studijního ústavu Ministerstva vnitra, ukazuje na účelovou metodiku archivní práce tohoto útvaru, který písemnosti zpracovával především pro potřeby Státní bezpečnosti. Za tímto účelem se vytvářel i rozsáhlý rejstřík osob, jejichž příjmení se ve spisech fondů Studijního ústavu vyskytovala. To je také druhý důvod, pro který fond nebyl přemanimulován, neboť tato kartotéka slouží k vyhledávání dokumentů i v současné době. Konečně dalším důvodem je skutečnost, že na signatury zavedené původním zpracovatelem se hojně odkazuje v odborných pracích a edicích.

Jelikož fond nemohl být přemanimulován a nově uspořádán podle původní struktury ministerstva, byla snaha alespoň při sestavování inventárního seznamu jednotlivé popisy složek seřadit tak, aby vytvářely logicky uspořádaný soubor, který odpovídá organizaci ministerstva a jeho spisové služby. Vycházelo se z poslední organizační struktury úřadu zavedené 5. června 1943.

Jednotlivé popisy složek, které jsou inventárními jednotkami, byly roztříděny podle obsahu dokumentů do skupin, jež odpovídají působnosti základních organizačních jednotek ministerstva. Uvnitř těchto skupin pak byly uspořádány tématicky podle náplně činnosti.

Průzkum fondu přinesl jedno závažné zjištění: Většina dochovaných písemností pochází z činnosti 4. odboru - odboru pro politické zpravodajství a věci státně bezpečnostní. Spisy 3. odboru pro organizaci státní správy nejsou ve fondu vůbec zastoupeny, písemnosti referátu pro Podkarpatskou Rus a 6. školského a osvětového odboru se dochovaly jen v nepatrném zlomku. Ani písemnosti prezidia a 2. odboru právně administrativního nejsou úplně a představují jen část dokumentů, které byly patrně zaslány na vědomí či k posouzení 4. odboru.

Vzhledem k tomu, že se nedochovaly až na jednu výjimku pomocné knihy, jednací protokoly a rejstříky, nelze ani zjistit, jakého rozsahu původní registratura byla. Jen podle poznámek na spisech lze předpokládat, že písemnosti byly ukládány podle věcných hesel označených číselným kódem. Nelze ani přesně říci, zda se spisy ukládaly v ústřední spisovně, nebo ve spisovnách jednotlivých odborů. Podle některých náznaků – např. dvě číselné řady spisů, ale i podle charakteru dochované agendy, lze předpokládat, že písemnosti zůstávaly uloženy u jednotlivých odborů ministerstva.

Stanovená metodika zpracování inventáře vychází z vyhlášky Ministerstva vnitra ze dne 13. prosince 2004, kterou se provádějí některá ustanov-

vení zákona o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů⁹ a dále z metodického pokynu archivní správy MV ČR č. AS/1-2882/8 z 12.8.1998, v němž se „inventář chápe jako seznam všech inventárních jednotek uzavřeného archivního fondu (sbírky) v pořadí vycházejícím z původního uspořádání inventarizovaných písemností nebo v pořadí vytvořeném na základě jiných vnitřních vazeb mezi inventárními jednotkami uvnitř archivního fondu (sbírky) s uvedením evidenčních jednotek“.

Dále bylo přihlédnuto k závěrům, které přijala metodická komise SÚA dne 27.4.1999, týkající se zpracování fondů bývalého Studijního ústavu MV, v nichž se zdůrazňuje individuální přístup k jednotlivým fondům, doporučuje se ponechat původní strukturu a v některých případech fond zpřístupnit formou tzv. „ideální pomůcky“, tzn. uspořádat pouze záznamy inventárních jednotek podle jejich vnitřních, provenienčních a věcných vazeb.

Z fondu byly při zpracování vyňaty signatury 2-95 až 2-105 (kart. 364–374)- písemnosti 2. odboru politického zpravodajství Ministerstva vnitra z let 1945–1947, které byly předány 4. oddělení Státního ústředního archivu. Ze signatury 2–13 byly vyňaty složky 50/1, 72/8, 74/2, které byly převedeny do fondů německé okupační správy v protektorátu.

Skartace ve fondu nebyla prováděna. K inventárnímu seznamu byly vypracovány osobní, zeměpisný a strukturovaný věcný rejstřík. Vzhledem k tomu, že ministerstvo mělo za úkol sledovat činnost krajanských a exilových spolků a mezi spisy se nachází značné množství dokumentů vztahujících se k činnosti jednotlivých organizací, byl sestaven i speciální rejstřík spolků a organizací.

Fond patří mezi nejvýznamnější archivní soubory, dokumentující činnost československé emigrace v Londýně v letech 1940–1945. Obsahuje písemnosti vztahující se k práci prezidenta Edvarda Beneše, i dalších orgánů československého státního zřízení v exilu, jako předsednictva ministerské rady, londýnské vlády, jednotlivých ministerstev. Dokumentuje spolupráci s britskými úřady, vládami protifašistické koalice, různými institucemi apod. Samozřejmě obsahuje rozsáhlý materiál o jednotlivých osobách, jejich politické orientaci, sociálním postavení a činnosti. Zvlášť významné jsou archiválie, které informují o protibenešovské opozici, o Česko-Slovenské národní radě, o činnosti představitelů opozice, Vladimíra Borina-Ležáka, Františka Schwarze, Karla Lochnera, Petera Prídavka, dále Lva Prchalý, Štefana Osuského, Milana Hodži a dalších. Velkou

⁹ Zákon č. 499/2004 Sb. a vyhláška č. 645/2004 Sb.

pozornost 4. odbor ministerstva věnoval dokumentaci činnosti německé emigrace z ČSR, skupinám Wenzela Jaksche, Gustava Beuera, Josefa Zinnera, Alfreda Perese a dalších.

Ve fondu jsou uloženy i dokumenty Právní rady, dokumenty týkající se problematiky válečných zločinců, státního občanství atd. Ministerstvo se také vyjadřovalo k návrhům dekretů prezidenta republiky, řada z nich také na ministerstvu vznikala. Ministerstvo se také věnovalo evidenci pasové agendy, zabývalo se československou emigrací v jiných státech, otázkami repatriace atd.

4. odbor ministerstva, jehož úkolem bylo mj. politické zpravodajství, ve spolupráci s 2. odborem Ministerstva národní obrany a s Ministerstvem zahraničních věcí se snažil dokumentovat situaci v protektorátě, na Slovensku a i v Německu. Z této činnosti vznikl rozsáhlý soubor písemností. Krom toho odbor sbíral i informace z jiných zemí. Zde opět úzce spolupracoval s Ministerstvem zahraničních věcí, se kterým si informace vyměňoval.

Získané informace se často zpracovávaly do studií, které v rozmnožené formě byly poskytovány československým orgánům státní správy.

I když materiály 6. školského odboru se dochovaly jen jako torzo, přece jen přinášejí dost informací o československém středním školství ve Velké Británii.

Dokumenty z provenience ministerstva vnitra se nacházejí ale i ve fondech všech ústředních orgánů československé státní správy v zahraničí a i v některých osobních fondech vedoucích představitelů zahraničního odboje. V Národním archivu jsou to zvláště fondy Předsednictvo ministerské rady Londýn, Státní rada Londýn, fond Archiv Huberta Ripky aj. Z fondů uložených mimo Národní archiv je třeba připomenout fondy Edvard Beneš spravovaný Archivem Ústavu T. G. Masaryka. Ve fondu V. Klecandy, uloženém ve stejném archivu, se nacházejí zprávy o činnosti ministerstva přednesené ve Státní radě. Některé dokumenty ve Studijním ústavu Ministerstva vnitra vyňaté z fondu ministerstva byly včleněny do fondu Londýnský archiv (f. 61), dnes uložené v Národním archivu.

Zusammenfassung

Das Ministerium des Innern, London – ein Bericht über den bearbeiteten Bestand

Ivan Šťovíček

Nach der Konstituierung der tschechoslowakischen Interimsregierung in London im Juli 1940 wurde allmählich auch das Innenministeriumsamt ausgebaut. Zuerst wurden einzelne Referate gebildet, die sich in Ressorte transformierten. Zum 1. Februar 1942 bestand das Ministerium aus vier Ressorten mit genauem Wirkungskreis.

Zuwachs der Arbeit, die mit dem erwartenden Ende des Krieges und mit der nähernden Zeit des Heimrückkehrs zusammenhing und damit verbundene Vorbereitung auf die Übernahme der Staatsmacht auf dem befreiten Gebiet der Tschechoslowakei, führte Anfang 1943 zur Reorganisation des ganzen Amtes. Die trat in Kraft am 5. Juni 1943. Das Ministerium bestand aus fünf Ressorten, einem selbständigen Referate und einer Abteilung.

Nach der Konstituierung der neuen tschechoslowakischen Regierung in Košice hat das Ministerium des Innern in London seine Tätigkeit beendet, fing an die Liquidierung des Amtes zu machen und die Aktenstücke wurden langsam nach Prag geschickt. Am Anfang der 50. Jahre kam der Bestand unter die Verwaltung des Archiv- und Studieninstituts des Innenministeriums, wo er unter der Zahl 2 erfasst wurde. In das Staatliche Zentralarchiv in Prag wurde er am 3. November 1988 übergeben. An seine archivalische Bearbeitung schritt man im Jahre 2001.

Während der Bearbeitung blieb die Struktur der Anordnung erhalten, wie sie von dem erwähnten Studieninstitut gebildet wurde. Die einzelnen Eintragungen der Inventareinheiten wurden aber im Inventar nach der Organisation des Amtes und nach der sachlichen Zusammenhängen angeordnet.

Der Bestand gehört zu den bedeutendsten Archivgesamtheiten, die die Tätigkeit der tschechoslowakischen Emigration in London in Jahren 1940-1945 dokumentieren. Er beinhaltet die Schriftstücke, die sich auf die Arbeit des Präsidenten E. Beneš und auch anderer Organe der tschechoslowakischen Staatsordnung im Exil beziehen. Er dokumentiert die Zusammenarbeit mit den britischen Behörden, mit den Regierungen der antifaschistischen Koalition, verschiedenen Institutionen u. a. Auch die Archivalien, die über die gegen Beneš orientierte Opposition und über die Tätigkeit der deutschen Emigration in der ČSR informieren, sind von Bedeutung.